

Скрипниченко Ю.Ф.

вчитель історії,

ЗОШ № 69 II-III ст. Харківської міської ради;

здобувач,

Харківський національний педагогічний університет

імені Г.С. Сковороди

**ПОЛІТИКА ТРЕТЬОГО РАЙХУ
ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
В ЗБІРНИКАХ ДОКУМЕНТІВ ТА МАТЕРІАЛАХ**

За останні більш ніж 70 років з моменту закінчення Другої світової війни істориками та краєзнавцями була зібрана велика кількість різноманітних документів, які висвітлюють часи нацистської окупації України. Частина цих джерел може бути використана для дослідження використання трудових ресурсів окупованих територій на підприємствах Третього райху.

Найбільш ґрунтовною збіркою німецьких архівних матеріалів «Україна в Другій світовій війні у документах» (1998 р.) [1] є чотирьохтомна робота, проведена за впорядкуванням В. Косика. Ця збірка переважно містить німецькі політичні документи, пов'язані із діяльністю партизанських загонів на території Західної України, ОУН-УПА та інших угруповань на території України, яка боролись як проти нацистів, так і проти радянської влади. Питанню примусових робітників з України, а тим більше із Харківщини, на підприємствах Третього райху, у цій збірці присвячено не багато уваги. Лише у другому томі наявний лист від українки з села Білозірки до матері, яка знаходиться у Берліні у жіночому трудовому таборі. У цьому листі йдеться про примусові методи, якими німці примушували українське населення відправлятися на роботу до Третього райху. Авторка листа характеризує свої враження від тих, хто вже повернувся з німецьких трудових таборів та характеризує як стан здоров'я як хворобливий. Однак у цілому збірка В. Косика не спрямовані на таврування у жорстокості якоїсь однієї сторони у війні. Через архівні документи укладачем окреслюється згубність як німецьких, так і радянських інтересів та дій на території переважно Західної України, та підкреслюється велике значення національно-визвольної боротьби, котру вели проукраїнські організації, як проти Третього райху, так і СРСР.

Ще одним мемуарним матеріалом, у якому розкривається діяльність окупаційної влади Третього райху в Україні, є чотирьохтомне видання «Пам'ять заради майбутнього» (2003 р.) [2]. У цьому виданні викладені

спогади українців, які стали жертвами нацистського окупаційного режиму. У матеріалах окремим чином розкривається й питання примусової праці українців на підприємствах Третього райху, окреслене через власні переживання людей, переселених до німецьких трудових таборів. Варто відзначити, що ця інформація є несистематизованою та не формує всебічного аналізу саме цієї проблематики. Ще однією вадою видання є його формування за алфавітним показником прізвищ, що робить досить важким пошук людей та спогадів за певними регіонами України. Водночас збірка є дуже корисною як база значного масиву усної історії із питання політики Третього райху на окупованих територіях.

Самостійним значенням у джерелах із дослідження історії нацистської окупації України в Другій світовій війні володіє архівний довідник «Діяльність оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга в окупованій Європі в період Другої світової війни» (2006 р.) [3] зібраний під керівництвом Н. Кашеварової та Н. Малолетової. Даний довідник зберігається у Києві, в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, та налічує більше 100 тис. документів. У цьому довіднику розкривається склад і зміст київського, найбільш значного із всіх відомих, масиву документів Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга, який здійснював у період війни тотальну конфіскацію та присвоєння Третім райхом культурних і наукових цінностей та створював ідеологічні обґрунтування завоювань райха. Також у довіднику представлені документи пов'язані з діяльністю Оперативного штабу фонду рейхскомісара України. Довідник представляє поглиблену інформацію про діяльність Штабу як в окупованих східних, так і в західних областях Європи. Авторами довідника було сформовано комплексну методичку детального опису складу та змісту фонду на базі існуючих описів фондів. У довіднику наявні іменні, географічні показники, за якими легко орієнтуватись матеріалами. Довідник значною мірою висвітлює діяльність окупаційної влади у різних містах Європи, особливо у Києві. При цьому доволі слабо представлена документальна база діяльності окупаційної влади Третього райху на українських територіях.

Визначальною мемуарною працею про часи Другої світової війни та окупаційним режим Третього райху є книга «Велика Вітчизняна війна. Спогади та роздуми очевидця»[4] авторства вітчизняного публіциста та громадського діяча Ф. Пігідо-Правобережного, яка уперше побачила світ 1954 році в Канаді. У своїх спогадах Пігідо-Правобережний, який працював з 1944 року у Німеччині, де невдовзі померли його донька та дружина, він засуджував як нацистській, так і радянській режими, обидва яких принесли багатомільйонні жертви серед громадського мирного населення, зокрема, в Україні. Автор не випробовує ілюзій щодо виключно примусового залучення робітників з України. Він окреслює, що

багато хто з остарбайтерів бачив у переїзді на роботи до Третього райху спробу визволитись з-під сталінської тиранії, але на їх нещастя потрапляв до іншої тиранії – гітлерівської. Пігідо-Правобережний не намагається показати, що якась з цих тираній була кращою за іншу – його місія описати очима очевидця ту катастрофу, через яку пройшло населення України у середині ХХ ст. Мемуари Пігідо-Правобережного у певній мірі ставлять під сумнів радянські міфи про завзятість громадян СРСР у справі «захисту Вітчизни», особливо в значній частині областей України (щодо Харкова він описує випадки нищення продовольства радянською владою, щоб вони не залишились німцям, через що вмирили тисячі містян). З роботи у Третьому райху автор виніс непримиренне почуття недопущення жорсткої дискримінації та відношення до інших як до людей другого сорту. Найбільшою вадою цих мемуарів є їх більшою мірою емоційний, аніж дослідницький характер. Пігідо-Правобережний слабо підтверджує власні твердження документами.

Таким чином, джерельна база дослідження окупаційного режиму Третього райху на території України, зокрема, у питанні експлуатації трудових ресурсів, досить значна. Комплексних джерел, які висвітлюють питання життя та праці примусових робітників, практично не має. Водночас, розглянуті, хоч і розрізнені, джерела дозволяють, використовуючи відповідну наукову методологію, відтворити факти та події часів Другої світової війни у питання використання праці примусових робітників окупованих територій.

Список використаних джерел:

1. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4-х томах / Упорядкування і передмова Володимира Косика. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 384 с. (Т. 1). 384 с. (Т. 2). 383 с. (Т. 3). 368 с. (Т. 4).
2. . Пам'ять заради майбутнього. Спогади. [під заг. ред. М. Демидова]. К. : КМЦ «Поезія». 2001. Книга перша. – 564 с.
3. Пам'ять заради майбутнього. [під заг. ред. М. Демидова]. К. : Фенікс. Книга друга. – 766 с.
4. Пам'ять заради майбутнього. [під заг. ред. М. Демидова]. К. : Фенікс. Книга третя: Про діяльність УСВЖН і спогади. – 464 с.
5. Кашеварова Н., Малолетова Н. Деятельность Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны: Справочник-указатель архивных документов из Киевских собраний / НАН Украины; НБУ им. В.И. Вернадского; Госкомархив Украины; ЦГАВО Украины; Министерство культуры и туризма Украины; Государственная служба по контролю за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины. Киев, 2006. 578 с.
6. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна: спогади та роздуми очевидця. К. : Смолоскип, 2002. 288 с.